

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2016)

Књига III

**САВРЕМЕНА МУЗИКА ИЗМЕЂУ ТИШИНЕ И ЗВУКА
АРХИТЕКТУРА У КОМУНИКАТИВНОМ ДИСКУРСУ
БАЛКАН – МЕСТО СУСРЕТА КУЛТУРА И УМЕТНОСТИ**

Уређивачки одбор

Радомир Томић, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Јелена Атанасијевић, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Никола Бубања, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Катарина Мелић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. Ј Анунцио”, Пескара, Италија
Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјин
Др Зринка Блажевић, ванредни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и шеологију, Темешвар, Румунија
Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

Др Биљана Мандић, доцент (одговорни уредник)
Др Јелена Атанасијевић, доцент (одговорни уредник)

Рецензенти

Др Милан Максимовић, доцент, (Београд)
Драган Марчетић, доцент, (Београд)
Др Оливер Томић, доцент, (Крагујевац)
Данијела Димковић, доцент, (Крагујевац)
Др Биљана Мандић, доцент, (Крагујевац)
Мр Јасна Вељановић, ванредни професор, (Крагујевац)
Др Снежана Николајевић, редовни професор, (Крагујевац)
Др Невена Вујошевић, доцент, (Крагујевац)
Др Смиљка Исаковић, ванредни професор, (Врњачка Бања)
Мр Милош Заткалик, редовни професор, (Београд)
Др Срђан Тепарић, доцент, (Београд)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2016)

Књига III

**САВРЕМЕНА МУЗИКА
ИЗМЕЂУ ТИШИНЕ И ЗВУКА**

**АРХИТЕКТУРА
У КОМУНИКАТИВНОМ ДИСКУРСУ**

**БАЛКАН – МЕСТО СУСРЕТА
КУЛТУРА И УМЕТНОСТИ**

ТРОКЊИЖЈЕ С ПОЧЕТКА ДРУГЕ ДЕЦЕНИЈЕ МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ”

Међународни научни скуп *Српски језик, књижевност, уметност* закорачио је, ево, у другу деценију. Пред читаоцима су три књиге што доносе резултате са XI међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност*, одржаног 28–29. октобра 2016. на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. На овом дводневном научном скупу са рефератима је учествовало 205 референата, и то 169 из земље и 36 из иностранства (Хрватске, Црне Горе, БиХ, Пољске, Аустрије, Бугарске, Италије, Румуније, Немачке, Украјине, Грчке).

Скуп је имао четири тематске целине: лингвистичку, књижевноантрополошку, и две уметничке: теорија музике и примењена/ликовна уметност.

Лингвистичка тема скупа била је: *(Српски) језик у комуникативној функцији*. Та тема део је проблематике пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који се у оквиру основних истраживања изводи на ФИЛУМ-у, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Циљ је био да се расветли комуникативна као основна функција језика, из најразличитијих аспеката: од аспекта споразумијевања до аспекта њене транспозиције у симболичку или поетску функцију. Будући да је комуникативна функција један од основних разлога стварања књижевних или стандардних језика, нужно је било размотрити улогу норме у остварењу комуникативне функције, а самим тим и различита раслојавања језика са различитим подтиповима норме, посебно функционалностилско раслојавање, а потом однос према идиомима (дијалектима, супстандарду и сл.) који имају само имплицитну норму.

Тема *(Српског) језика у комуникативној функцији* на скупу је анализирана у оквиру седам подтема: 1) Језик и комуникација: место комуникативне функције у систему чинилаца комуникативног ланца; 2) Комуникативна функција као идентитетски језички критеријум; 3) Комуникативна и симболичка функција српског Вуков(ск)ог и данашњег језика; 4) Комуникативна функција и функционалностилско раслојавање језика; 5) Комуникативна функција и превођење; 6) Комуникативна функција у критеријумима различитих лингвистичких (под)дисциплина: граматике, семантике, прагматике, текстолингвистике, социолингвистике, психолингвистике, неуролингвистике, стилистике, и сл., и 7) Комуникативна функција и норма.

У разради дате опште теме – у оквиру наведених седам подтема, од којих су све рефератима биле захваћене – била су пријављена 62 реферата са седамдесет учесника, од којих су готово половину чинили истраживачи са датога пројеката, који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије. Референти су били лингвисти из свих универзитетских центара Србије, са института, али и из других земаља: пре свега Бугарске, Црне Горе, и Босне и Херцеговине. Од 62 пријављена реферата на скупу је поднесено 55 реферата.

Књижевноантрополошка тема скупа – *Тишина* – обухватала је различита питања, од културолошке до књижевнотеоријске, од антрополошке до културолошке артикулације феномена тишине, преко односа књижевности, језика, текста, идентитета тишине – идентитета „буке”, до симболичког, културолошког и онтолошког регистра тишине као „нултог степена” писма, мишљења, значења,

културе. Циљ је био да се дата књижевнонаучна, антрополошка и културолошка проблематика научно осветли, не би ли се темом одређени аспекти истраживања смисла и идентитета тишине и њеног места у књижевности и култури контекстуализовали и преиспитали, као и не би ли се одредило која су даља теоријско-антрополошка, културолошка и књижевнотеоријска интересовања за проучавање овог феномена. Ова тема књижевноантрополошког дела скупа представља део проблематике која се истражује на пројекту 178018: *Друшћивене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Та тема обрађивана је у већем броју подтема: *Књижевност, култура: тишина, мук, ћушање, шајац...; Свети, књижевност и култура настају из ћушања; Дискурс тишине – тишина дискурса: језик тишине, шта приповеда ћушање?; Белине у тексту: прећушано, неизговорено, неписано у књижевности и култури; Књижевност је одувек ћушала!; Знање, књижевност, култура и технолошка бука; Ћушање и самоћа, ћушање и Други, ћушање бића; Право на тишину: ћушање и истина: Ћушим, дакле постојим!; Шта је пре и после ћушања: „И уставши запријети вјетру, и рече мору: ћуши, преситани. И ушли вјетар, и поштеде тишина велика. И рече им: зашто сте тако страшљиви? Како немате вјере.“; Апокалипса и тишина: „И кад отвори седми печат, пошта тишина на небу око по сахата.“; Пссст...*

У разради дате опште теме пријављена су била 92 реферата, од којих је на скупу поднесено 78, с тим да је 16 било из иностранства (Италија, Аустрија, Пољска, Украјина, Хрватска, БиХ, Црна Гора).

Уметнички део скупа обухватио је, као и до сада, радове из *музичко-теоријских области*, али и радове из секције успостављене на десетогодишњицу скупа: *примењена и ликовна уметност*.

Тема *музичко-теоријског дела* била је музика и медији, а разрађивана је кроз три подтеме: а) „Музика и медији: аплауз, тишина, звук; интерпретација звука – звучна интерпретација“, б) „О чему ћути музичка педагогија, теорија, анализа“, и в) „Након тишине: Хвалиће Га уз глас трубни, хвалиће Га уз псалтир и гусле, хвалиће Га уз жице и орган, хвалиће Га уз јасне кимвале, јавиће га уз кимвале зромовне. Те три подтеме осветљаване су у 29 пријављених реферата.

Тема секције *примењена и ликовна уметност* била је архитектура у комуникативном дискурсу, која је била и основна подтема скупа, а осветљавана је у 14 реферата. Друга подтема примењено-ликовне уметности била је: „Балкан – место сусрета култура и уметности“, а она је разматрана у девет пријављених реферата.

Сада се, ево, пред читаоцима налази трокњижје, које у оквиру сваког од делова скупа којем је посвећена посебна књига, након процеса рецензирања, доноси мањи број реферата него што је поднесено на самој скуп. Прва је књига посвећена лингвистичкој тематици скупа, друга књижевноантрополошкој, а трећа музичко-теоријској и примењеној и ликовној уметничкој тематици скупа. Надамо се да ово трокњижје потврђује па у понечему и надилази вредности зборника из првог десетогођа. Али ту оцену треба да потврде или порекну сами читаоци.

О ТРЕЋОЈ, УМЕТНИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА XI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Музичко-теоријски део међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност 2016. године обележио је спектар тема са задатком да интерпретирају тишину у њеним најразличитијим видовима. Пленарно излагање „Јеврејски музичари између Србије и Израела” покренуло је мноштво питања о музичарима јеврејског порекла – њиховом статусу, опусу, важности и доприносу, о којима се ћути који су, чини се, олако заборављени. Излагање радова настављено је радом кроз секције: 1. „Музика и медији: аплауз, тишина, звук”, 2. „Интерпретација звука – звучна интерпретација”, 3. „О чему ћути музичка теорија, анализа, педагогија?”, 4. „Јубилеји: ствараоци о којима се ћути”, 5. „Након тишине: *Хвалише Га уз глас трубни, хвалише Га уз псалтир и гусле, хвалише Га с бубњем и весељем, хвалише Га уз жице и орџан, хвалише га уз јасне кимвале, хвалише Га уз кимвале громовне*”. Ове године, као и претходних, подтеме су обухватиле већином научне радове из области музичке теорије, педагогије, музикологије, извођаштва и медија. У оквиру подтеме „Музика и медији: аплауз, тишина, звук” расправљало се о критици музике / музичкој критици преваходно у оквиру домаћих медија, као и о третману музичке компоненте у филмовима Милоша Формана, Емира Кустурице и Стенлија Кјубрика (5 радова). Подтема „Интерпретација звука – звучна интерпретација” покренула је питања о различитостима у интерпретацији музике/звуча – како унутар читавог музичког дела тако и самог музичког „знака” (4 рада). Радови унутар подтеме „О чему ћути музичка теорија, анализа, педагогија?” дали су највише резултата, те је у две секције изложен и највећи број радова (13 радова), који су се дотакли „горућих” питања везаних за „нове” теоријско-аналитичке методе у музичкој теорији, односно за методе наставе у музичкој педагогији. У подтеми „Јубилеји: ствараоци о којима се ћути” аутори су нас подсетили на неке битне моменте у историји музичке уметности и доприносе појединих композитора и стваралаца, међу којима су Феручо Бузони, Смиљана Мандукић и Милоје Милојевић (3 рада), док је унутар сегмента „Након тишине: *Хвалите Га уз глас трубни, хвалите Га уз псалтир и гусле, хвалите Га с бубњем и весељем, хвалите Га уз жице и орган, хвалите га уз јасне кимвале, хвалите Га уз кимвале громовне*” представљено разматрање Псалма 150 из Старог завета у контексту истраживања музичке праксе (1 рад).

Двадесет шест (26) изложених радова нису нарушили јединствену тематску идеју овогодишњег научног скупа – Тишина. Већина представљених радова дотакла се „нових” пракси унутар музичке теорије, педагогије, критике и покренула мноштво питања о којима се до сада „традиционално” ћутало. Радови на представљеним секцијама дали су аналитичко-критички осврт на традиционалне и нове путеве музичке педагогије и теорије. Музиколози су нас подсетили на моменте које не смео заборавити, а медијске теме су нагласиле питања о музичкој критици и особеностима музике и музичког израза унутар филма.

Референти потичу из академских заједница у Крагујевцу, Београду, Новом Саду, Нишу, Јагодини, Ужицу, Врњачкој Бањи, Косовској Митровици, а посебну захвалност указујемо колегама из Грчке и Израела, који су допринели да овогодишњи скуп, као и досадашњи скупови, буде мултинационалан, мултикултуралан и мултидисциплинаран у односу на широк дијапазон теоријских промишљања.

У секцији **Примењена и ликовна уметност** представљени су радови из историје уметности и архитектуре са темама Балкан – место сусрета култура и уметности и Архитектура у комуникативном дискурсу. Укупно је учествовало 23 излагача, од којих 2 из иностранства (Хрватска) и објављен је 21 рад. Подсекција „Историје уметности” представљена је кроз радове (9) претежно са акцентом на појединачне ауторе који су оставили траг у културолошком развоју Балкана. Референти потичу из академских институција у Београду, Крагујевцу, Новом Саду, Ријеци и Јагодини. Обрађене су теме из различитих родова уметности, од сликарства и скулптуре, преко сценографије и културних концепата, до фотографије, мултимедија и кинематографије. У целини је одговорено на постављену подтему, те је Балкан – место сусрета култура и уметности представљен из разноврсних углова. Радови су постављени квалитетно и иноваторски, на основима савремених методологија, а аутори су јасно одговорили на представљене теме истраживања, које ће значајно обогатити теоријска научно-уметничка истраживања у овој области. Подсекција из области архитектуре представила се радовима (12) кроз истраживање појединачних аспеката у развоју архитектонске мисли, са историјским освртом на конкретне теорије значајних представника. Референти потичу из академских институција у Београду, Крагујевцу, Новом Саду и Ријеци. Поједине теме су презентовале тренутна технолошка достигнућа и повезивање архитектуре са различитим медијима, као могуће смернице у развоју архитектонских кодова нове архитектуре. Занимљиви су радови са подтемом „Архитектура у конТексту – конТекст у архитектури”, који су представили савремени контекст архитектуре и различите примере трансформација при пројектовању савремених објеката. Аспект боје у простору и архитектури дефинисан је посебном подтемом „Колористике града у визуелном идентитету градског језгра и амбијенталних целина”. Радови су квалитетно постављени и аутори су јасно одговорили на представљене теме истраживања које ће значајно обогатити теоријска научно-уметничка истраживања у овој области.

Крагујевац, октобар 2017.

Уредништво

САДРЖАЈ

ТРОКЊИЖЈЕ С ПОЧЕТКА ДРУГЕ ДЕЦЕНИЈЕ МЕЂУНАРОДНОГ
НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 5
О ТРЕЋОЈ, УМЕТНИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА XI МЕЂУНАРОДНОГ
НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 7

САВРЕМЕНА МУЗИКА ИЗМЕЂУ ТИШИНЕ И ЗВУКА

Dušan I. MIHALEK

ЈЕВРЕЈСКИ МУЗИЧАРИ ИЗМЕЂУ СРБИЈЕ И ИЗРАЕЛА / 17

Смиљка Љ. ИСАКОВИЋ

ЗВУК, АПЛАУЗ, ТИШИНА: НЕПОДНОШЉИВА ЛАКОЋА ЂУТАЊА / 25

Aleksandar N. ĐAKOVIĆ

PRIMOVANJE U FILMU KOŠA MILOŠA FORMANA –
PREDLOG ZA DRUGAČIJE ČITANJE FILMA / 35

Katarina D. LAZAREVIĆ

IRONIJA I MUZIKA U FILMU *FULL METAL JACKET* / 51

Markos LEKKAS

SCIENTIFIC MYTHOGRAPHY AND MINOR
MODE, TIERCE DE PICARDIE / 63

Марија К. ИВАНОВИЋ, Данијела М. СУДЗИЛОВСКИ

БАЛЕТ ПАРАДА И ДЕЧЈЕ РАЗУМЕВАЊЕ УМЕТНОСТИ:
КОЛИКО ДАЛЕКО НИЈЕ ПРЕДАЛЕКО? / 73

Невена Ј. ВУЈОШЕВИЋ

УТИЦАЈ ВИЗУЕЛНИХ СИГНАЛА НА СЕГРЕГАЦИЈУ МЕЛОДИЈЕ КОД
МУЗИЧАРА И НЕМУЗИЧАРА Приказ студије са Универзитета у Мелбурну / 83

Биљана Љ. МАНДИЋ

ЗАСТУПЉЕНОСТ ПРАВОСЛАВНЕ ДУХОВНЕ МУЗИКЕ У
НАСТАВНИМ САДРЖАЈИМА ПРЕДМЕТА МУЗИЧКА КУЛТУРА / 93

Срђан В. ТЕПARIЋ

О ЧЕМУ ЂУТИ МУЗИЧКА ТЕОРИЈА? / 101

Маја В. РАДИВОЈЕВИЋ

„СТАРО” У „НОВИМ ПУТЕВИМА” МУЗИЧКЕ ТЕОРИЈЕ И АНАЛИЗЕ / 109

Јасна С. ВЕЉАНОВИЋ

КОХОВА МУЗИЧКА ТЕОРИЈА ИЗМЕЂУ РЕТОРИКЕ,
ГРАМАТИКЕ И УМЕТНОСТИ КОМПОНОВАЊА / 117

Лука М. MARKOVIĆ

MUZIČKI TEKST KAO OTVORENO DELO / 127

Александра П. ИВКОВИЋ

ПЕСМЕ БЕЗ РЕЧИ ОП. 62 БР. 1 ФЕЛИКСА МЕНДЕЛСОНА У КОНТЕКСТУ
ШЕНКЕРИЈАНСКЕ АНАЛИЗЕ КЕДВОЛЕДЕРА И ГАЊЕА / 135

Александра Љ. РАДЕНКОВИЋ
ВЕЛИКЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ШОПЕНА – НЕКАДА И ДАНАС / 149

Сања Р. ПАНТОВИЋ
ИДЕЈА ФЕРУЧА БУЗОНИЈА (1866–1924) У РАДУ НА КЛАВИРСКОМ
ДЕЛУ И ЊЕН ДОПРИНОС САВРЕМЕНОМ ПИЈАНИЗМУ / 157

АРХИТЕКТУРА У КОМУНИКАТИВНОМ ДИСКУРСУ БАЛКАН – МЕСТО СУСРЕТА КУЛТУРА И УМЕТНОСТИ

Daniijela M. DIMKOVIĆ
ARTIKULASIJA VIZUELNIH KODOVA U ARHITEKTURI / 171

Бојана М. ЈЕРКОВИЋ БАБОВИЋ, Ана М. ЗОРИЋ, Драгана М. ВАСИЉЕВИЋ ТОМИЋ
КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА ТОКА И ПРАЗНИНЕ У ЕСТЕТИЧКОМ
ЧИТАЊУ АРХИТЕКТУРЕ: МОСТАРСКА ПЕТЉА У БЕОГРАДУ / 181

Dijana Lj. METLIĆ
MIĆIĆEV PROJEKAT „BALKANIZASIJA EVROPE”:
KULTURNO VARVARSTVO I PREISPITIVANJE POJMA „PRIMITIVNO” / 193

Dragana M. VASILJEVIĆ TOMIĆ
KOLORISTIKA GRADA: PRIRODNO SVETLO KAO SREDSTVO
U TRETIRANJU ARHITEKTONSKE TEME / 205

Драган МАРЧЕТИЋ и Милан МАКСИМОВИЋ
ТЕХНОЛОГИЈА КАО ГЛОБАЛИЗОВАНИ КОНТЕКСТ АРХИТЕКТУРЕ / 215

Katarina P. LONČAREVIĆ
TRANSFORMASIJA TRADICIONALNE TEHNIKE PRI
PROJEKTOVANJU MODERNOG OBLIKA / 225

Лидија А. МАРИНКОВ ПАВЛОВИЋ
БЛИСКО И РАЗЛИЧИТО – МИМИКРИЈА И ПРОСТОР У
УМЕТНИЧКОЈ ПРАКСИ ШАНТАЛ МИШЕЛ / 231

Милан Д. МАКСИМОВИЋ
КОНТЕКСТ И КОНТЕКСТУАЛНОСТ У
АРХИТЕКТОНСКОМ РАЗМАТРАЊУ / 243

Марша Г. НИКОЛИЋ
ПЕРЦЕПЦИЈА ТРАНСПОЗИЦИЈЕ ВИРТУЕЛНОГ У РЕАЛНИ ПРОСТОР / 257

Melinda KOSTELAC
„MADONNA DEL MARE” I „DJEVOJKA S GALEBOM –
POZDRAV MORU” – KOMUNIKATIVNI PROSTORNI DISKURS
SKULPTURALNOG PROGRAMA OPATIJE (1893–1951–2016) / 267

Mia M. ARSENIJEVIĆ
МИЛЧО МАНЧЕВСКИ И НОВА ГЕОГРАФИЈА БАЛКАНА / 277

Dragana K. KRUŽIĆ
MJESTA SJEĆANJA I PAMĆENJA
(SKULPTURE I SPOMENICI NANDORA GLIDA) / 287

Јелена В. АТАНАСИЈЕВИЋ

ФИБОНАЧИЈЕВА ЕСТЕТИКА У ДЕЛИМА АЛДА РОСИЈА / 297

Нинослава Р. ВИЂЕНТИЋ

РАЂАЊЕ СРПСКЕ СЦЕНОГРАФИЈЕ – ОД ЗАНАТА
ДО (САВРЕМЕНЕ) УМЕТНОСТИ / 311

Весна Л. КРУЉАЦ

ЕВОКАЦИЈЕ ВИЗАНТИЈСКЕ УМЕТНОСТИ У ЛИКОВНОМ
ОПУСУ ЛАЗАРА ВОЗАРЕВИЋА / 327

Јована Н. ЂОРЂЕВИЋ, Милош М. ЂОРЂЕВИЋ

АУТОПОРТРЕТИ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА / 347

Бојана М. ЈЕРКОВИЋ БАБОВИЋ¹
Универзитет у Београду
Архитекциони факултет,
Архитектура

Ана М. ЗОРИЋ
Универзитет у Београду
Архитекциони факултет,
Архитектура

Драгана М. ВАСИЉЕВИЋ ТОМИЋ
Универзитет у Београду
Архитекциони факултет,
Архитектура

КОНТЕКСТУАЛИЗАЦИЈА ТОКА И ПРАЗНИНЕ У ЕСТЕТИЧКОМ ЧИТАЊУ АРХИТЕКТУРЕ: МОСТАРСКА ПЕТЉА У БЕОГРАДУ

У овом раду се истражују нови квалитети и потенцијали простора токова и празнина, кроз њихово естетичко читање у савременом градском контексту. Истраживање се заснива на динамици искустава које производи ток, док празнина у месту сакупља мноштво доживљаја. Предмет истраживања је простор Мостарске петље у Београду, који данас читамо као специфичан градски пејзаж архитектуре токова и њој припадајућих празнина. Контекстуализација се у истраживању интерпретира читањем новог смисла кроз чулне и доживљајне вредности овог простора. Естетски потенцијали тумаче се кроз сакупљање и преклапање визуелних перцептивних искустава, анализираних техником колажа и видеа.

Кључне речи: шок, празнина, доживљај, архитектура, Мостарска петља

Просторни контекст истраживања: Мостарска петља у Београду

Мостарска петља налази се у центру Београда на десној обали Саве. Настала је у периоду од 1960. до 1975. године. Чвор Мостар (данас популарног назива Мостарска петља) саставни је део пројекта ауто-пута „Братство и јединство”, који се протеже у наставку моста Газела преко реке Саве, повезујући централно градско језгро Београда са Новим Београдом. Аутори пројекта Мостарске петље су Бранислав Јовин, архитекта и урбаниста, и Јован Катанић, саобраћајни инжењер. Решавање саобраћајних проблема и повезивање старог и новог дела Београда предвиђено је *Генералним урбанистичким планом* (ГУП) архитекте и урбанисте Николе Добровића из 1950. године. Добровићев ГУП не садржи идеју обликовања Мостарске петље која треба да реши специфичан захтев уклапања трасе ауто-пута у старо градско језгро и у постојећи пејзаж обала река. У складу са тим, обликовна и функционална сложеност Мостарске петље увелико превазилази пуку функционалност саобраћајног чвора, те је у писаним изворима из

¹ bojana.jerkovic@arh.bg.ac.rs

периода настанка приказивана као „нова монументалност новог Београда” (*Архитектура и урбанизам* 1966: 61–62), о којој треба говорити у контексту „архитектуре београдских инжењерско-саобраћајних објеката” (Стојановић, Мартиновић 1978: 75). Такође важи да „маркантни прилог решавању саобраћајног проблема престонице представља раскрсница Мостар, чији се естетизам елегантно повијених линија око осовине моста Газела високо уздиже над тривијалношћу укрштања саобраћаја”. (Богуновић 2005: 849)

Мостарска петља данас представља специфичан динамичан и хибридан градски простор токова и празнина, који у месту окупља програме три врсте јавног саобраћаја, утилитарне програме које прате исти и јавне, услужне или комерцијалне садржаја: пумпе, гараже, ауто-сервиси, картинг, пословни простори, продавнице, кафана и ноћни клуб (сл. 1). У савременом контексту умрежености и интензивираних свакодневне динамике живота у граду Мостарску петљу препознајемо као простор дефинисан константним токовима различитих брзина у форми континуалног флуидног перцептивног искуства, у ком над самим перципираним артефактима доминирају ефекти који се преплићу у простору.

Мостарска петља представља простор интензивне и наизглед бесконачне перцептивне динамике, која се заснива на сложеним системима токова препознатим не само у функцији кретања, трансфера и транзита већ превасходно у сложеним перцептивним искуствима које та динамика токова производи. Ток је тако градивни елемент флуидности која се манифестује кроз чулну сложеност, засновану на константном покрету корисника и контекста. Флуидност као савремени естетски квалитет, који гради константна промена чулних секвенци у свом спонтаном динамичном карактеру, отвара креативне потенцијале преклапања и колажирања просторних елемената који ту динамику граде или рекомпоњују у нове естетске квалитете простора.

Ток: Теоретски оквир и импликација на контекст

Ток у естетичком читању Мостарске петље представља динамично, флуидно искуство простора, које настаје кроз мултивалентне серије доживљаја и праваца, пријема и разумевања чулних утисака и информација, кроз перцепцију у кретању или прецепцијом кретања. Естетски потенцијали тока тако се препознају као систем логичне презентације субјективних искустава и као својеврстан облик комуникације у простору архитектуре. Потенцијали токова, као градивног елемента естетике флуидности у архитектури Мостарске петље у овом раду се истражују кроз креативни приступ преклапања визуелних искустава техником колажа, као полазишта за успостављање пројектантских метода и нових естетских читања ове специфичне архитектуре у савременом контексту.

Анализом аспеката појма *шок* кроз историју теорије архитектуре препознали смо трансформацију значења појма од инфраструктурне функције, преко кретања као функционалног критеријума архитектонске форме, до носиоца њеног динамичког естетског искуства.

Појам *шок* значи кретање у простору или по одређеној површини; развијање, простирање као и правац којим се нешто развија, збива или креће, тече (Речник српско-хрватског језика 1976: 230). Појмом *шок* се преводe појмови *процес* (напредак, развијање, помицање у напред итд) и *процес* (начин којим нешто бива, развија се, наставља се) (Вујаклија 1980: 748, 761). У архитектонском дискурсу значење појма *шок* изједначава се са значењем појма *флукс* – стањем

сталне промене и сталног кретања (из латинског *fluere* – тећи) (Ђурић, Живанчевић 2011: 172).

Кретање људи и материјалних супстанци (ваздух, вода) у архитектури изражава се кроз концепт токова (*circulation*). Ток (циркулација) је архитектонски концепт који историчар Адриан Форти (Adrian Forty) препознаје у терминологији архитектонске теорије из средине 19. века. Термин *шок* (*circulation*) Форти препознаје код критичара Цезара Далија (*Cesar Daly*) 1857. године у критици зграде *Реформ клуб* (Reform Club) у Лондону, који каже да зграда није инертна маса камена, челика и цигала већ „скоро живо тело са свим својим системима унутрашњих токова” (Форти 2004: 89). Чарлс Гарнер (Charles Garner) 1871. године развија естетске могућности концепта токова када каже да су степеништа један од најважнијих елемената дворана јер омогућавају лакоћу токова кретања у унутрашњости објекта у уметничкој форми (Исто: 90). Пол Френкл (*Paul Frankl*) развија концепт токова као пуноћу кретања која води кроз објекат, наглашавајући јединство физичких статичних и динамичких компоненти архитектуре (Исто: 91). Концепт токова у архитектури се изражава кроз системе инфраструктуре токова који су уграђени у ткиво објекта (уређаје, инсталације, цеви итд.), као и кроз обликовање и организацију простора кретања у архитектури који стварају кинестетички однос људи и архитектуре (степеништа, фоајеи, промене, коридори, предворја, холови итд.) Ток представља јединствен, сталан флуидан волумен у оквиру архитектонске форме. Токови у архитектури су се испрва сматрали вредношћу која афирмише Витрувијеву стабилност архитектуре. Од 1902. године у уџбеницима Лепих Уметности (*Beaux-Arts*) појављује се као посебно поглавље и независан елемент архитектонске композиције (Форти 2004: 93).

Архитектура модернизма у оквирима различитих идеолошких перспектива кретање и токове у архитектури афирмише у контексту технолошког и индустријског прогреса (фордизам, футуризам, функционализам), па су се вредности архитектонске форме заснивале на аспектима *мобилности*, *брзине* и *динамизма*. Утицај постструктуралистичке филозофије на развој архитектонске теорије у постмодерном периоду видан је у употреби појмова *шок* и *флукс*, којима се изражавају промене вредносног система архитектуре, где архитектура постаје синтеза просторно-временских својстава, кретања и промена и идеју о граду као процесу заснованом на токовима и флуидном квалитетима (Нил Лич 1997: 268). Такође, значење флукса и тока објашњава се и као „карактеристична особина свеколиког збивања која захтева од медијума (архитекте, уметника, научника) инстанчане инструменте за хватање прикривених, једва видљивих и стално променљивих пулсација, њихову обраду и уградњу у стварност” (Ђурић, Живанчевић 2011: 172).

Појам *шок* (*flow*) се на концептуалном плану и оријентационим кодовима читања значења у архитектури повезује са појмовима мрежа, уоквиреног простора, размене, трансфера, динамизма, информација и др. (Гауса 2003: 309). Он се објашњава у контексту савременог урбаног окружења „које се може разумевати као бесконачан ентеријер непрецизних граница, где су становници лоцирани у форми тока” (Ibid: 230).

„Напредна архитектура је архитектура размена (токова и размењивача) између локалног и глобалног, појединца и културе, места и града, инфомација, технологије и понашања, времена и контекста.” (Ibid: 354)

Трансфери су измешани, програмски захтеви имају за циљ да формализују велике метрополске токове размена. Они обухватају инфраструктурну

концентрацију која умрежава кретања, токове, размене и информације, обликовани и пројектовани тако да побољшавају и контролишу умреженост и протоке. (Ibid: 635)

Интензиван развој технологије динамизовао је савремени свакодневни живот, где друштво своје функције заснива на феномену токова, како то Мануел Каstelс (*Manuel Castells*) објашњава: „токовима капитала, токовима информација, токовима технологије, токовима слика, звукова и симбола” (Кастелс 1996: 442). Према теорији Мануела Каstelса „глобални град није место, него процес” (Ibid: 417), у ком су тачке продукције и локална друштва глобално умрежени, у контексту конзумеризма и неолибералног капитализма, где „интерактивност између места развија просторне матрице понашања у граду у флуидну мрежу размена што указује на потребе за новим простором – простором токова” (Ibid: 429). Простори токова су тако, према његовим речима, нови урбани процес, који постаје доминантна манифестација моћи и функције у друштву и култури. Феномен токова доминантно постаје манифестација процеса који доминирају у односу економије, политике, друштва, комуникација и нових значења у савременом граду. У том контексту артикулација токова у просторном смислу постаје питање односа архитектуре и културе, односно односа формалних репрезентација нових културних и друштвених значења и вредности.

Осим значења физичког кретања, ток представља и динамично искуство простора града и архитектуре, креирано кроз мултивалентне серије доживљаја и праваца. Ове мултивалентне могућности пријема и разумевања информација кодирани су и у нашем несвесном, настале на основу утисака и искустава савременог града где *шок представља систем логичне презентације субјективних кријшеријума*.

Анализа промене терминологије у дискурсу архитектуре и културе након 1960-их година двадесетог века, даје резултате који омогућавају препознавање начина објашњавања све присутнијег феномена токова, који постмодерни живот и културу трансформишу у оно што Зигмунд Бауман (*Zygmunt Bauman*) назива „флудан живог”, „ликвидна љубав”, „ликвидан страх”, „текућа модерност”, „проточна потрошња” и сл. (Бауман 2000; Бауман 2005). Естетско искуство савременог живота, града, архитектуре и уметности постаје „распршено у гасовито стање”, према речима филозофа Ива Мишоа (*Yves Michaud*), где се, захваљујући апсолутном „тријумфу естетике” у савременом контексту, естетско искуство претвара у искуство свакодневнице. Задовољавањем егзистенцијалних, потрошачких, туристичких и хедонистичких потреба друштва неолибералног капитализма, прелазак естетског искуства у флуидно стање резултат је задовољства у искуству које струји, које тече, које је аутономно, интуитивно и лако разумљиво (Мишо 2004: 136). Психолог Михаљ Чиксентмихаљ (*Mihály Csíkszentmihályi*) пријатан доживљај, који захтева континуалну пажњу и пријатно окупирање активношћу или опажањем, назива „искуством тока” (Чиксентмихаљ 1990). Кинестетички принцип искуства у архитектури најдоминантији је у феноменолошким и постструктуралистичким мишљењима о перцепцији простора и односу субјекта и његовог физичког окружења. Кинестетика, као начин разумевања простора кретањем, подразумева чулно ангажовање субјекта приликом кретања коз простор, које окупира његову пажњу и ствара Чиксентмихаљево искуство тока, флуидно искуство које је аутономно, субјективно и пријатно.

Однос кинестетике, перцепције и релације субјекта са простором може се повезати и са афективном димензијом перцепције у филозофском дискурсу

Анрија Бергсона (Henri Bergson), са феноменолошком елаборацијом перцепције Мориса Мерло-Понтија (Maurice Merleau-Ponty), као и са теоријом перцепције Марка Хансена (Mark Hansen). Акција и укључивање тела у пољу визуелног, према Хансеновим речима, представља предуслов перцепције и уопште сваке чулне сензације. Ослонивши се на Бергсонову претпоставку да је тело центар индетерминације у процесу когнитивног опажања, Хансен заступа тезу да тело задобија функцију медија у поступку отеловљења визуелне импресије. (Хансен 2004: 252).

Бернар Чуми (*Bernard Tschumi*) о архитектури говори као „форми тока”, коју чине секвенце догађаја, активности и кретања додатих на фиксирани архитектонске елементе (Чуми 2004: 122–137). Теоретско полазиште Бернарда Чумија у књизи *Архитектура и дисјункција* (*Architecture and disjunction*) односи се на непостојање простора без догађаја и архитектуре без програма, којим се наглашава да социјална релевантност и формална инвенција архитектуре не може бити одвојена од догађаја који се у њој одиграва. Самим тим, архитектура се истовремено производи и репродукује, пројектује и доживљава па је истовремено социјална и просторна колико и временска. Чуми каже да је архитектура, због тога што је настањена – форма тока. То аргументује ставом да су секвенце догађаја, намена, активности, кретања увек додате на фиксирани просторне секвенце. Он их назива програмским секвенцама које сугеришу расуте скупове догађаја, нанизане дуж скупова простора: кадар за кадром, просторија за просторијом. Сваки кадар, сваки део секвенце означава, појачава или мења делове који му претходе или који му следе. Тако створене асоцијације, узимају у обзир плуралност интерпретација наспрам појединачних чињеница, па је сваки део и потпун и непотпун, јер је неодређеност увек присутна у том низу (Чуми 2004: 122–137).

Под изразом *terrain vague* Сола-Моралес (*IgnacideSola-Morales*) подразумева простор, територију коју карактерише пражњење или одсуство прецизне функције и која семиолошки алудира на „покрет, осцилације, нестабилност и флукс, на нешто слободно и неангажовано” (Сола-Моралес 1995: 119). Сола-Моралесов *terrain vague* садржи „очекивање мобилности”, а променљивост савременог контекста води ка одсуству свих утемељених принципа етике и естетике новог „пост-историјског субјекта који је заправо субјект великог града” који живи савремени номадизам и суочава се са константном перцепцијом семиолошких порука у граду (Ibid: 121). Позивајући се на „терминологију у савременој естетици која манифестује Делезову мисао”, Сола-Моралес каже да је архитектура „увек на страни форми, на страни визуелног и фигуративног, док индивидуа савременог града тражи дејство уместо форме”. (Ibid: 123)

Празнина: Теоретски оквир и импликација на контекст

Ослањајући се на Сола-Моралесово тумачење флуидности савременог града, поред простора токова издвајају се појединачни, токовима изостављени фрагменти, који у немогућности да испрате природу окружења остају изгубљени. Уз узимање у обзир доминантног карактера празног, непрецизног и неизвесног, који Моралес код ових простора препознаје, у овом раду ћемо употребљавати термин *празнина*.

Празнине представљају напуштене и запостављене просторе ван савременог контекста, изостављене и функционално недефинисане сегменте урбаног

тквива, који се у немогућности да испрате савремене токове, појављују као резултат брзине урбаних промена, чиме подлежу пропадању и остају оронули. Као такви, постају недовољно истражен феномен савременог контекста, препознатљив по својој превасходно проблематичној природи. За разлику од увреженог става који намеће њихову негативну конотацију, ово истраживање открива другу страну природе ових простора, са циљем афирмације њихових доживљајних потенцијала.

Општи утисак о празнинама, који формира претежно негативан став, потиче од њиховог фрагментираног просторног карактера о коме говори Лефевр. Разматрајући феномен сегрегације у друштву и простору, он објашњава негативне последице утицаја претходних идеологија, формирања одвојених простора и деловања планова који се могу одразити на еколошки, формални и социјални аспект (Лефевр 1996). Од тога два аспекта обухватају негативну страну празнина, а то су еколошки, који се односи на економско и физичко пропадање делова града и формални, који се односи на урбану деградацију. Као просторно заостале у савременим токовима трансформације, постају случајне хетеротопије које бележе неуспех прошлости градова (Дуди 2010: 777). Утицај прошлости којој припадају оставио је осетне последице на њиховом стању, естетици, самим тим и значењу које се кроз њихову појаву у савременим условима тумачи. Са друге стране, анализом општих особина празнина долазимо до појединачних специфичности којима исте могу бити протумачене као потенцијали. Просторно недефинисан и фрагментиран карактер може се тумачити као неодређеност и слобода, а естетика која одступа од окружења као пожељна критика свакодневице. Ово истраживање отвара другу страну читања естетских карактеристика простора које дефинишемо као празнине.

Сола-Моралес потенцијал ових простора види у чињеници одсуства интересовања и запуштености празнине, самим тим и слободе места које људи нису заузели (Сола-Моралес 1995). Претходно поменута формална и просторна фрагментираност и неодређеност овде је препозната као нејасност, неизвесност и неограниченост – *terrain vague*. Одсуство намене ствара осећај слободе и очекивања, отвара различите могућности за нова креативна присвајања. Карактер празнине односи се и на семантички аспект ових простора, који произилази из њихове просторне слабости (Боре 1999: 240), али са друге стране отварања могућности вишеслојних значења (Амстронг 2010), односно слободе тумачења, а самим тим и коришћења. Одсуство интересовања институција које доводи до непожељног стања простора, те они формално и просторно слабе, појачава особину њихове неодређености, али и специфичности и пожељности од стране појединачних корисника, чинећи их погодним за привремена присвајања. Празнине постају слободне зоне, ван домена јавне перцепције, ослобођене тржишних и политичких захтева и погодне за експерименте (Ландри 2006). Захваљујући томе, овакви простори постају предмет интересовања појединих супкултура, уметничких реаговања и културних окупљања, као облици привременог ангажовања, али и реаговања са циљем одступања од савремених услова. Истичући се својом другачијом природом и слободом односа према њима, то су, према Едеснору (Еденсор 2005), места критике савременог окружења и живота, али и спознаје блискости између другачијих простора и другачијих људи, према Кресвеловим речима (Кресвел 1996). Зато су ови простори изузетан потенцијал повратка чулности у убрзаном савременом животу Зимеловог (Georg Simmel) тзв. *блазираног* (*blasée*) *стања*.

Формално-функционална недефинисаност и заосталост простора производи одсуство интересовања институција за њихово коришћење и одржавање, што се одражава на њихово стање, те подлежу запуштености и старењу. Празнине, као оронули и неискоришћени фрагменти урбаног ткива, акумулирају искуство прошлости града и производ су неуспеха те прошлости. Стога, иако реално лоциране у савременом контексту, остају аконтекстуалне. Оне у доживљају мешају разумевање прошлости, конструисање садашњости и сугерисање будућности, што Лефевр назива вишеструким читањем града (Лефевр 1996: 159). Овај карактер неприпадности реалном контексту и разноликости значења Фукоде финише кроз хетеротопију, место чија природа, другачија од окружења, у истом представља специфичну вредност (Фуко 1986). Она у свом карактеру неприпадности и неодређености истиче универзалну природу, коју Фуко препознаје код врта. Он има моћ да на јединствен начин прихвати различите просторе, програме и локације које су неспојиве једне са другима, што се такође може односити на тумачење празнине као слободне, неприсвојене зоне која подржава и подстиче експеримент.

Осим особине неуклапања у окружење која истиче другачију, универзалну природу, празнина, процес старења, пропадања и срастања са природом производе естетику специфичних доживљајних искустава. У том смислу се ове особине празнина поистовећују са особинама рушевина и тумачењем њихових доживљајних ефеката. Од теорија естетике 18. века, Берковог (*Edmund Burke*) концепта сублимног (дефинисање двојакости доживљаја руинираног призора у делу Едмунда Берка), од емпиристичког до феноменолошког приступа доживљају оронулости, потенцијали простора прошлости присутни су у питорескном карактеру њихове појаве. Ова појава односи се на старост, запуштеност, девастираност и преовладавање спонтаног деловања природе на њима. Он као такав одаје утисак лепог и узвишеног, али и загонетног и недовољно познатог, што сукобљава ставове и емоције према виђеном. Контраст истовременог дивљења специфичној лепоти и историјској вредности и застрашивања затеченим стањем чине крајње тачке дијапазона доживљаја и емоција путем перцепције напуштеног простора. Такав сукоб појачава чулно-емоционални доживљај, стога се ови простори могу окарактерисати као чулно ефектнији у односу на уобичајне делове урбане свакодневице данас. Према Алојзу Риглу (*Alois Riegl*), старење, оштећење, хабање и погоршање претходног стања стварају такозвану *старосну вредност* (Космајер 2014: 429). Дакле њихово оштећење их на специфичан начин чини вреднијима у доживљају. Са друге стране, ова естетика настаје константим, неконтролисаним садејством са природом и приликама окружења. Пролазност времена очитава се као питорескна појавност и резултат скулпторалне активности природе (Сомхеги 2014), која доприноси спонтаној шароликости естетике оваквих простора. На тај начин, они се удаљавају од контролисаног стања претходне целовитости, подлежу спонтаности и приближавају се природи. Овако архитекта Дејвид Чиперфилд објашњава доживљај руинираног простора као романтично и живописно искуство (презентација Чиперфилдовога рада на реконструкцији руинираних објеката, одржана на Универзитету *Харвард* 2011. године). Карактер спонтаног и природног у појавности и недостатак просторне дефиниције отварају потенцијале слободе доживљаја, значења и коришћења (табела 1).

	Недостаци	➔	Доживљајни потенцијали	w	Естетичко читање
П р з н и н е	Фрагментираност, недефинисаност	➔	Неприсвојеност, неодређеност и слобода	➔	Семантичка празнина и вишеслојна значења
	Незаинтересованост, институција	➔	Заинтересованост појединих група корисника	➔	Критика савременог, свакодневног окружења
	Девастираност и старење	➔	Карактер хетеротопије	➔	Мешање и наглашавање чулно-емоционалних искустава

Табела 1. Доживљајни потенцијали у естетичком читању празнина

На основу претходне анализе карактеристика празнина, откривају се специфичности које у контексту савременог града представљају доживљајне потенцијале, који се могу везати и за конкретан предмет овог истраживања. Мостарска петља, као савремена форма протока и умрежавања, на својеврстан начин обједињује како просторе токова тако и празнина – токовима изостављених просторних фрагмената. Са аспекта естетичког читања, особине запостављених простора које намећу негативну конотацију, тумачене у условима савременог урбаног окружења, могу бити схваћене и као специфичне вредности са аспекта доживљаја. На основу анализе карактеристика затечених напуштених простора, у овом раду издвајају се два типа празнина. Узимајући у обзир обухват структуре саобраћајног чвора, који произлази из улоге премошћавања великог распона у граду и повезивања мноштва функција, пројекат је предвиђао и бројне програме који би се смењивали у паузама токова и на иновативан начин обогатили наизглед само саобраћајну структуру. Нажалост, неки од пројектом предвиђених простора никада нису заживели. Ова појава представља први тип празнина који се односи на просторе унапред осмишљене и обликоване за поједине функције, које спонтано нису заживеле. Поред овог, други тип празнина у контексту Мостарске петље односи се на просторе испод и између токова чија намена никада није осмишљена, те су у међувремену спонтано препуштени условима окружења и потребама корисника.

Код првог дефинисаног типа, с обзиром на то да се ради о претежно затвореним просторима, дефинисане форме и са предвиђеном функцијом, сада напуштени они јасно говоре о потенцијалном коришћењу и намери аутора. Поред општих карактеристика естетике оронулог, они предочавају стил и време настанка и одају историјску и старосну вредност. Као својврсне хетеротопије говоре о времену које је прошло, стога у савременим условима представљају егзотичан предмет посматрања и анализе. Нису подлегле спонтаном коришћењу и њихово евентуално оживљавање у условима данашњице може бити занимљива архитектонска тема. Насупрот првом типу, други тип обухвата отворене, пројектом недефинисане и нејасно формиране просторе који су од почетка одавали спонтаност, неприсвојеност и слободу. Јасно видљиво сједињавање са природом наглашава спонтаност и стимулише слободу присвајања и експеримента, те се често на њима уочавају и графити, деловања уличних и слободних уметника. Ово је уједно и показатељ интересовања појединаца за ове просторе препознавањем њихове природе која одступа од свакодневице и представља погодну поље критичког реаговања и креативних пракси.

Препознати типови простора, поред особина које их доминантно сврставају у две групе одликују се и осталим анализираним особинама празнина које их повезују. Доминантно бетонска конструкција, велики распони, висине и форма носача испод токова одају утисак монументалности, читавају време настанка и стил обликовања. Светлосни ефекти и грандиозна празна форма, а са друге стране градско окружење и зеленило које заузима простор, мешају доживљај узвишености и живописности, стимулишући како страх тако и опуштање и релаксацију. Из овога закључујемо да сви естетски ефекти у анализираним просторима нису равномерно препознатљиви, већ измешани, истовремено присутни и спонтано преклопљени. Збир истовремених естетских ефеката који подстичу различите доживљаје демантују примарно значење назива празнине. Празнина као напуштен, запостављен, током изостављен, формално и функционално нејасно одређен, представља простор слободе, експеримента и богате естетике који је чине пуном. Празнина у месту сакупља и преклапа мноштво искустава.

Закључак

Савремено окружење захтева умреженост на свим нивоима, производећи константан проток и динамику. Глобални контекст умрежености град трансформише у процес убрзаног начина живота, којима се запостављају разноврсност и чулност. Доминантна грађена структура као носилац таквог контекста, у настојању да попуни и хомогенизује систем града производи сепарације и сегрегације, елиминишући локалне специфичности, појединачне потребе и тако запостављајући поједине просторе, друштвене групе и субјекте. У овом раду се истражују нови квалитети и потенцијали произведеног стања, уз ослањање на естетичко читање простора. Савремени контекст захтева процесе константних протока и динамике, дематеријализујући елементе градске структуре у нове квалитете који имају са једне стране флуидан и текући карактер, а са друге афирмишу чулност празних и неискоришћених простора (сл. 2).

Естетски потенцијали токова односе се не само на физичко кретање већ и на прецептивне доживљаје у простору кретања и специфично визуелно искуство града и архитектуре. Изостављене и функционално недефинисане, празнине су продукт појаве токова у одређеном простору и као такве отварају могућности субјективних доживљаја и начина коришћења. Насупрот динамици искустава које производи ток, празнина у месту сакупља мноштво искустава. Кроз визуелизацију истражених доживљаја методом естетичког читања токова и празнина у постору Мостарске петље у Београду, интерпретирани су естетски квалитети, који се у овом раду препознају као изузетни чулни, перцептивни и доживљајни потенцијали. Уочени естетски ефекти анализирани су техником преклапања и колажирања доживљаја у оквиру целине Мостарске петље. Циљ ове визуелизације је да прикаже утисак о истовременом присуству доживљајних квалитета као полазишта за даље креативно мишљење и реаговање на одабрани контекст.

ЛИТЕРАТУРА

- Амстронг 2010: J. Armstrong, On the Possibility of Spectral Ethnography, *Cultural Studies: Critical Methodologies*, 10, 243–250.
- Бауман 2000а: Z. Bauman, *Liquid Life*, Cambridge: Polity Press.

- Бауман 20006: Z. Bauman, *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Богуновић 2005: С. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, Beograd: Beogradska knjiga.
- Боре 1999: K. Borret, The Void as Productive Concept for Urban Public Space, у: GUST (Ghent Urban Studies Team), *The Urban Condition: Space, Community and the Self in the Contemporary Metropolis*, Rotterdam, GUST, 236–251.
- Берк 1757: E. Burke, *A Philosophical Inquiry into the origin of our ideas of The Sublime and Beautiful*, London: R. and J. Dodsley
- Вујаклија 1980: М. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd: Prosveta.
- Гауса 2003: М. Gausa, *The Metapolis Dictionary of Advanced Architecture: City, Technology and Society in the Information Age*, Barcelona: Actar.
- Дуди 2010: S. L. Dawdy, Clockpunk Anthropology and Ruins of Modernity, *Current Anthropology*, 51/6, 761–793.
- Ђурић, Живанчевић 2011: М. Đurić, J. Živančević, [0] 77 pojmova arhitektonskog diskursa, Beograd: Poligon.
- Еденсор 2005: *Industrial Ruins, Spaces, Aesthetics and Materiality*, New York, Berg.
- Еденсор 2007: Т. Edensor, Sensing the Ruin, *Senses & Society*, 2/2, 217–232.
- Зимел 1948: G. Simmel, The Metropolis and Mental Life, *Social Sciences III Selections and Selected Readings*, vol. 2, 324–339.
- Институт за Архитектуру и Урбанизам Србије 1970: Projekat auto-puta, *Arhitektura i urbanizam*, 61–62, Beograd, IAUS, 23–38.
- Кастелс 1996: М. Castells, *The Rise Of The Networked Society*, 2. ed., Oxford: Blackwell Publishers.
- Кресвел 1996: Т. Cresswell, *In Place/Out of Place: Geography, Ideology and Transgression*, USA: University of Minnesota Press.
- Космајер 2014: С. Korsmeyer, Symposium: The Aesthetics of Ruin and Absence, *Journal of Aesthetics & Art Criticism*, 429–449.
- Ландри 2006: Ch. Landry, *The Art of City Making*, London: VA: Eartscan.
- Лефевр 1996: H. Lefebvre, *Writings on Cities*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Лич 1997: N. Leach, *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*, London, New York: Routledge.
- Речник српско-хрватског језика 1976: *Rečniksrpsko-hrvatskog jezika*, Beograd: Matica srpska.
- Мишо 2004: Y. Michaud, *Umjetnost u Plinovitu Stanju*, Zagreb: Ljevak.
- Сола-Моралес 1995: I. de Solà-Morales Rubió, Terrain vague, Anyplace, Cambridge, 118–123.
- Сомхеги 2014: Z. Somhegyi, Art (Out) of Separation: Aesthetics Around the Wall, *SAJ Serbian Architectural Journal*, 14/6, 17-28.
- Стојановић, Мартиновић 1978: B. Stojanović, U. Martinović, *Beograd 1945–1975 – Urbanizam, Arhitektura*, Beograd: NIRO Tehničkaknjiga.
- Форти 2000: A. Forty, *Words and buildings*, New York: Thames & Hudson.
- Фуко 1986: М. Foucault, Of the Other Spaces, *Diacritics*, 16/1, 22–27.
- Хенсен 2004: М. Hansen, *New philosophy for new media*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Чуми 2004: В. Tschumi, *Arhitekturaidisjunkcija*, Zagreb: AGM.

CONTEXTUALIZATION OF FLOW AND VOID IN AESTHETIC READING OF ARCHITECTURE: "MOSTAR" INTERCHANGE IN BELGRADE

Summary

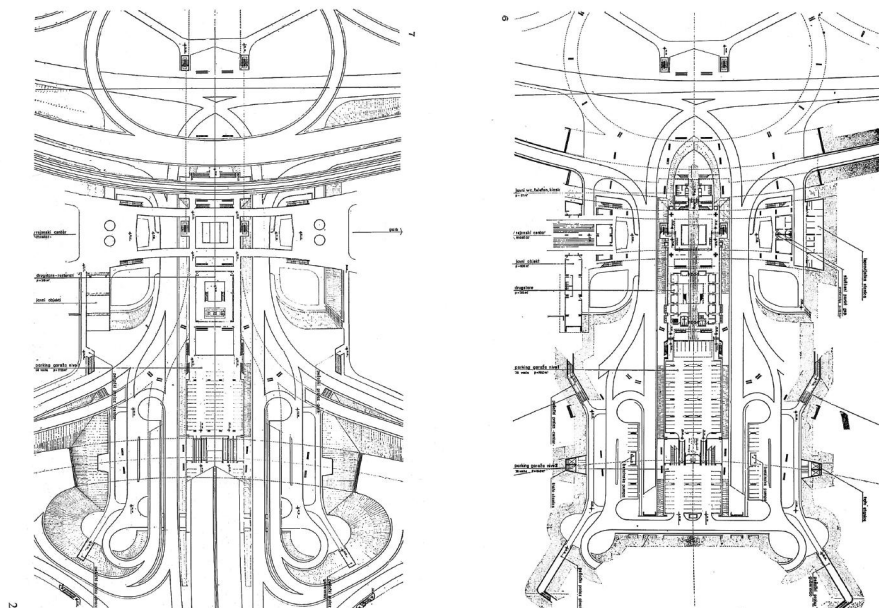
The new cultural phenomena resulting in global technological, political and economic changes, are creating the potentials of the new meanings and interpretations of contemporary context, through architecture and aesthetic object dematerialization and perceptual effects overproduction. Contemporary context of global informational, communicational, spatial networks requires a processes of constant flows and dynamics. Therefore, urban structure elements are transformed into the qualities that have fluid character and on the other affirming sensuality of empty and unused space.

The aim of this paper is to explore the new qualities and potentials of produced state, relying on aesthetic reading of spaces of *flows* and *voids*, created as a result of the needs of the contemporary context. Aesthetic potentials of flows refer not only to the physical movement, but also the perceptual experience of movement and visual experience created in movement. Voids, as omitted and functionally undefined phenomena are the space product of flows, which as such open possibilities of subjective experience and use. In contrast to dynamic experiences that flow products, void overlaps multitude of experiences in one place.

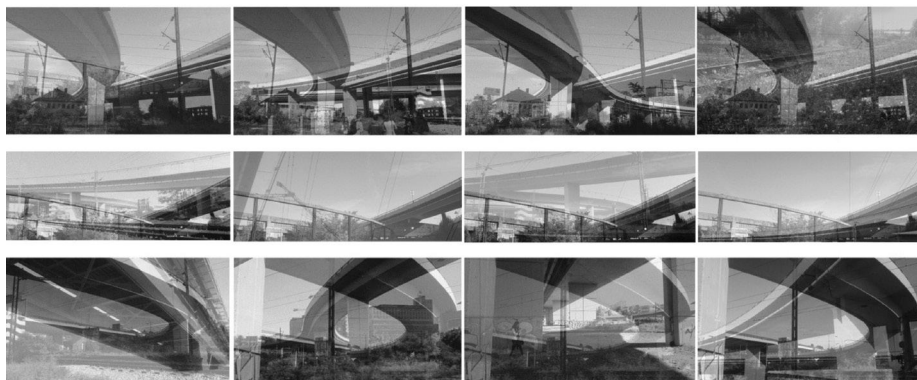
The paper is based on the study of "Mostar" Interchangespace in Belgrade, former symbol of the city modernization and networking, today understood as a specific urban landscape of space flows and its associated voids. In addition, in this research contextualization is interpreted by reading the new sense of perceptively, sensory and experiential values of this area. Aesthetic potentials are interpreted through the collecting and overlapping pictures of visual perceptual experiences, analysed by technique of collage and video.

Key words: flows, voids, experience, architecture, Mostar Interchange

*Bojana Jerković Babović,
Ana Zorić,
Dragana Vasiljević Tomić*

Сл. 1 – Цртежи Мостарске петље из идејног пројекта (Архитектура и урбанизам 1966: 27)

Сл. 2 – Визуелизација доживљајних потенцијала токова и празнина у простору Мостарске петље у Београду (илустрација аутора)

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2016)

Књига III

САВРЕМЕНА МУЗИКА ИЗМЕЂУ ТИШИНЕ И ЗВУКА
АРХИТЕКТУРА У КОМУНИКАТИВНОМ ДИСКУРСУ
БАЛКАН – МЕСТО СУСРЕТА КУЛТУРА И УМЕТНОСТИ

Лектура и коректура

Тања Танасковић

За издавача

Радомир Томић, редовни професор
Декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник

Стефан Секулић

Штампа

Занатска задруга „Универзал”
Чачак

Тираж

150

ISBN

978-86-80596-04-4